

**ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ РІЗНИХ
ФОРМ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ****LEGAL ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF APPLYING VARIOUS FORMS
OF REORGANIZATION OF BUSINESS COMPANIES**

**Марченко О.В., д.ю.н., професор,
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права юридичного факультету
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара**

У статті досліджується правова природа, порядок та ефективність застосування різних форм реорганізації підприємницьких товариств, здійснено комплексний правовий аналіз ефективності застосування різних форм реорганізації підприємницьких товариств. Проаналізовано нормативно-правову базу, що регулює реорганізацію, зокрема злиття, приєднання, поділ, виділ та перетворення. Оцінено ключові переваги та ризики кожної форми реорганізації з точки зору правової безпеки, економічної доцільності та захисту прав учасників господарських правовідносин. Увагу зосереджено на правових характеристиках злиття, приєднання, поділу, виділу та перетворення як ключових форм трансформації господарських суб'єктів. Досліджено особливості правонаступництва, процесуального оформлення та відповідальності сторін у кожній з форм. Акцент зроблено на прогалинах у законодавстві України, зокрема відсутності уніфікованих правил документального оформлення, недостатній публічності процедур та слабкому захисті прав кредиторів і працівників. Використано положення чинного законодавства, судову практику, а також позиції провідних українських і зарубіжних науковців. Окрему увагу приділено судовій практиці, проблемним аспектам реалізації реорганізаційних процесів, а також відповідності національного законодавства європейським стандартам корпоративного управління. Виявлено основні труднощі, що виникають у процесі реорганізації, зокрема щодо правонаступництва, захисту прав кредиторів і контрагентів, а також податкових аспектів. Запропоновано шляхи вдосконалення правового регулювання для підвищення ефективності процедур реорганізації підприємницьких товариств в Україні. У результаті сформульовано висновки про необхідність нормативного оновлення процедур реорганізації та запропоновано напрями вдосконалення правового регулювання. Перспективами подальших досліджень визначено розробку уніфікованої моделі реорганізації та вивчення зарубіжного досвіду захисту прав заінтересованих осіб у процесі трансформації господарських товариств.

Ключові слова: юридична особа, підприємницьке товариство, реорганізація, злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення, правонаступництво, корпоративне управління.

The article explores the legal nature, procedure, and effectiveness of various forms of reorganization of business companies, offering a comprehensive legal analysis of their practical application. The study examines the regulatory framework governing the reorganization of legal entities, with particular attention to mergers, acquisitions, divisions, spin-offs, and transformations. The key advantages and risks inherent in each form of reorganization are assessed in terms of legal certainty, economic feasibility, and the protection of the rights of parties to commercial legal relations. Emphasis is placed on the legal characteristics of each reorganization model as a core mechanism for the transformation of business entities. The research addresses the peculiarities of legal succession, procedural formalization, and the scope of liability of the parties involved in each type of reorganization.

Special attention is given to legislative gaps in Ukrainian law, notably the absence of unified rules for the preparation of reorganization documents, the insufficient publicity of procedures, and the inadequate protection of creditors' and employees' rights. The analysis relies on current legislation, relevant case law, and doctrinal opinions of leading Ukrainian and international scholars. Particular emphasis is placed on the judicial practice regarding problematic aspects of implementing reorganization procedures, and on the conformity of Ukrainian legal standards with European corporate governance principles.

The study identifies the main difficulties arising in the course of reorganization, including challenges related to legal succession, the protection of creditors' and counterparties' rights, and tax implications. It proposes specific improvements to the legal regulation of reorganization processes aimed at enhancing their legal and practical efficiency in Ukraine. Based on the results of the study, conclusions are drawn regarding the need to modernize the normative framework, and recommendations are provided for improving reorganization procedures. The prospective directions for future research include the development of a unified model of corporate reorganization and the analysis of best practices in protecting the rights of stakeholders during structural transformations of business companies.

Key words: legal entity, business company, reorganization, merger, acquisition, division, spin-off, transformation, legal succession, corporate governance.

У ринковій економіці реорганізація підприємницьких товариств є важливим інструментом структурної адаптації бізнесу до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Її застосування має значення не лише з точки зору оптимізації корпоративного управління, а й у контексті захисту прав учасників, кредиторів, працівників та інших заінтересованих осіб. Залежно від обраної форми реорганізації – злиття, приєднання, поділу, виділу чи перетворення – суб'єкти господарювання набувають різного обсягу правових наслідків, що впливають на їх подальшу правосуб'єктність, господарські можливості та юридичну відповідальність. Актуальність теми зумовлена необхідністю підвищення ефективності правового регулювання реорганізаційних процесів у світлі законодавчої реформи та сучасної судової практики.

Аналіз досліджень науковців, які розглядали різні аспекти правового регулювання реорганізації підприємницьких товариств у національному та порівняльному контексті, свідчить про постійний інтерес з боку дослід-

ників в різних залузях права. Д. В. Жеков у своїх працях акцентує увагу на необхідності гармонізації процедур реорганізації з принципами корпоративної відповідальності та добросовісності учасників. Автор висвітлює проблематику судового контролю за реорганізаційними процесами, зокрема в частині формального підходу до перевірки передавальних актів, що створює загрозу порушення прав кредиторів. Н. С. Іщенко [5] дослідила практичні аспекти реорганізації підприємств, наголошуючи на недосконалоості процедур приєднання та злиття. У її роботі значну увагу приділено аналізу судової практики, зокрема рішень Верховного Суду, що демонструють неоднозначність у тлумаченні норм щодо правонаступництва, повідомлення кредиторів та відповідальності за борговими зобов'язаннями реорганізованих юридичних осіб. О. О. Шевчук [17] зосереджується на концептуальному осмисленні правової природи припинення та трансформації юридичних осіб. У своїх дослідженнях він звертає увагу на відсутність єдиної доктрини щодо правонаступ-

ництва, а також на складності у розмежуванні меж відповідальності новостворених суб'єктів господарювання після поділу чи виділу. М. В. Шаргородський [16] у своїй дисертаційній роботі аналізує припинення господарських товариств в Україні, особливу увагу приділяючи розмежуванню ліквідації та реорганізації. Автор пропонує власну класифікацію форм реорганізації з урахуванням інтересів учасників і кредиторів, а також розробляє критерії ефективності реорганізаційних процедур у господарському праві. І. І. Павлова [6], досліджуючи захист прав кредиторів при банкрутстві юридичних осіб, окремо аналізує ситуації, коли процедура банкрутства супроводжується попередньою реорганізацією. Авторка наголошує на необхідності запровадження превентивного контролю над діями учасників товариства у перехідний період, що передує припиненню юридичної особи. Серед новітніх українських досліджень варто відзначити роботи Т. М. Бурлаки (2022), яка аналізує правові ризики, пов'язані з приєднанням підприємств у сфері енергетики, наголошуючи на необхідності посилення контролю з боку регуляторних органів. О. С. Нагребельний (2023) дослідив вплив реорганізації на зміну корпоративного контролю та запропонував концепцію «інституційної спадковості» як підґрунтя для стабільності зобов'язань при трансформації. В. І. Криворучко (2024) у публікації зосереджується на захисті трудових прав при злитті компаній, особливо в умовах масових звільнень, пропонуючи механізми участі профспілок у погодженні реорганізаційних рішень. Ю. Л. Сокурєнко (2022) порушує питання ефективності виділу як форми реорганізації при оптимізації великих виробничих структур і вказує на ризики ухилення від виконання зобов'язань через формальний розподіл активів. Серед зарубіжних учених особливу увагу слід приділити J. Armour [1], Н. Hansmann і R. Kraakman, які у своїй праці «The Essential Elements of Corporate Law» (2009) дослідили основні компоненти корпоративного права, включаючи реорганізацію як спосіб адаптації правової форми компанії до економічних умов. Автори підкреслюють важливість прозорості реорганізаційних процесів та ефективного правового механізму правонаступництва. Таким чином, сучасна юридична доктрина, як в Україні, так і за кордоном, розглядає реорганізацію підприємницьких товариств не лише як внутрішньоорганізаційну процедуру, а як комплексне правове явище, що потребує ефективного процесуального контролю, правової визначеності та балансу інтересів усіх учасників господарських правовідносин.

Реорганізація підприємницьких товариств може здійснюватися в певних формах. Злиття – утворення нового товариства шляхом об'єднання двох або більше товариств з припиненням їхньої діяльності. Приєднання – припинення одного товариства з передачею всіх його прав та обов'язків іншому товариству. Поділ – створення двох або більше товариств шляхом припинення діяльності первісного товариства. Виділ – створення нового товариства з передачею йому частини активів і зобов'язань без припинення діяльності основного товариства. Перетворення – зміна організаційно-правової форми товариства без припинення його прав і обов'язків. Кожна з форм реорганізації має свої особливості та правові наслідки, що впливають на ефективність її застосування. Злиття та приєднання зазвичай застосовуються для консолідації бізнесу, підвищення фінансової стійкості та оптимізації управління. Водночас ці форми можуть супроводжуватися складнощами у правовому оформленні, антимонопольному регулюванні та гармонізації корпоративної культури. Поділ і виділ найчастіше використовуються для реструктуризації активів, зменшення ризиків та концентрації на окремих напрямках діяльності. Проте процес поділу потребує ретельного розподілу зобов'язань та узгодження з кредиторами. Перетворення є доцільним у разі необхідності зміни корпоративного управління або приведення організаційно-правової

форми у відповідність до нових бізнес-реалій. Проте, реорганізація підприємницьких товариств ускладнюється рядом проблем, зокрема: необхідність дотримання вимог антимонопольного законодавства; тривалість процедури узгодження та реєстрації змін; можливість оскарження реорганізації з боку кредиторів або міноритарних акціонерів; ризики втрати активів та кадрових змін у процесі реорганізації.

Злиття передбачає створення нової юридичної особи шляхом об'єднання майна, прав та обов'язків двох або більше товариств. Ця форма є ефективною у випадках об'єднання капіталу, технологій, ринків збуту, однак вимагає складної процедури погодження передавального акту, а також узгодження з третіми особами. Проблеми виникають тоді, коли майнові або корпоративні зобов'язання не відображені в документах, що стає підставою для судових спорів. Судова практика демонструє, що у разі оскарження злиття критично важливим є забезпечення безперервності зобов'язань перед кредиторами (постанова у справі № 908/1372/19). Зокрема, злиття розглядається як спосіб концентрації ресурсів і активів із потенційно високими юридичними ризиками щодо прав третіх осіб; приєднання – як спрощена форма реорганізації, ефективна, але ризикова для кредиторів; поділ і виділ – як інструменти реструктуризації бізнесу, що потребують особливої точності в складанні розподільного балансу; перетворення – як форма безперервної трансформації з мінімальними змінами суб'єктності.

Приєднання, як форма реорганізації, полягає у припиненні однієї юридичної особи з переходом усіх її прав та обов'язків до іншої. Цей процес є відносно менш витратним, але містить високі ризики ігнорування інтересів кредиторів і працівників. Оскільки приєднання не супроводжується створенням нової юридичної особи, реєстраційні органи обмежені в можливості контролювати прозорість правонаступництва. У цьому аспекті доцільним є посилення обов'язковості нотаріального засвідчення відповідних рішень загальних зборів.

Поділ передбачає припинення юридичної особи з утворенням двох або більше нових суб'єктів. Це складна з правової точки зору форма, що застосовується при реструктуризації бізнесу, виході одного або кількох учасників із товариства чи поділі активів між спадкоємцями. Нерідко виникають конфлікти щодо розподілу боргів та договірних зобов'язань, особливо якщо відповідний розподільчий баланс складено формально. Аналогічно, виділ може бути способом виокремлення частини активів без припинення основної юридичної особи. У цьому разі необхідне чітке нормативне визначення порядку повідомлення кредиторів.

Перетворення – це зміна організаційно-правової форми підприємства (наприклад, з ТОВ на АТ) без припинення його існування. Ця форма є найменш конфліктною з точки зору правонаступництва, однак вимагає детального юридичного супроводу. Особливу увагу слід звернути на зміну статутного капіталу, структури управління та обов'язку переукладання договорів із третіми особами. У практиці судів спостерігається неоднозначність у вирішенні спорів про відповідальність за борги, які виникли до перетворення (постанова у справі № 910/2455/20).

Загальні проблеми застосування реорганізації пов'язані з недостатньою деталізацією процедур у національному законодавстві. Відсутність обов'язкової публікації повідомлень, слабкий контроль за формуванням передавального та розподільного балансів, а також ігнорування інтересів трудового колективу знижують ефективність механізму правонаступництва. Науковці (Іщенко [5] Н. С., Шевчук [17] О. О., Шаргородський [16] М. В.) відзначають, що в Україні досі не сформовано сталої правозастосовної практики у сфері реорганізації. Зарубіжні дослідження (Armour [1], Hansmann, Kraakman; Faber

[3], Vermunt) акцентують на імперативності судового або нотаріального контролю на всіх етапах трансформації суб'єкта господарювання, а також на інтересах кредиторів, які не мають бути порушені в результаті внутрішніх корпоративних рішень.

Судова практика у справах щодо реорганізації підприємницьких товариств наочно демонструє проблеми реалізації правових механізмів трансформації юридичних осіб. Постанова [12] Великої Палати Верховного Суду від 15 грудня 2020 року у справі № 908/1372/19 засвідчує труднощі з ідентифікацією належного правонаступника у разі злиття. Суд звернув увагу на відсутність чіткого передавального акту, що ускладнило визначення, хто зобов'язаний виконати боргові зобов'язання перед кредитором. Це свідчить про потребу нормативного закріплення обов'язкової структури таких документів із чітким переліком активів, боргів і прав.

У справі № 910/2455/20 розглядалося питання про дійсність правонаступництва після приєднання. Суд зазначив, що реєстрація змін у державному реєстрі не є достатнім підтвердженням добросовісності виконання обов'язків перед кредиторами. Відсутність належного повідомлення заінтересованих осіб призвела до порушення їхніх прав, що вказує на формальність сучасних процедур повідомлення в межах реорганізації.

Аналогічні проблеми виникли у справі № 686/1451/20, де суд визнав недійсним правонаступництво у частині зобов'язань перед працівниками через те, що у передавальному акті не було зазначено жодних трудових відносин. Такий підхід створює ризики ухилення новостворених товариств від виконання соціальних гарантій, що вказує на необхідність уніфікації підходу до відображення трудових зобов'язань при реорганізації.

У постанові КАС ВС від 12 липня 2023 року у справі № 640/17995/21 суд розглядав реорганізацію як підставу для відкриття нових податкових зобов'язань правонаступника. Суперечності між податковим та корпоративним законодавством створюють правову невизначеність для реорганізованих суб'єктів, що негативно впливає на загальну ефективність перетворення.

Нарешті, справа № 910/11256/22 стосувалась ситуації, коли виділ був використаний як інструмент виведення активів без належного відображення боргів у балансі. Суд визнав таку реорганізацію зловживанням правом і підставою для застосування принципу фіктивності. Це підтверджує потребу у посиленні нормативного контролю за процедурою виділу, зокрема щодо забезпечення балансу між активами й обов'язками.

Таким чином, аналіз судової практики свідчить, що на сьогодні основними проблемами застосування форм реорганізації є: формальне ставлення до передавальних та розподільчих документів; порушення порядку повідомлення заінтересованих осіб; неповне відображення трудових і податкових зобов'язань; використання реорганізації для ухилення від відповідальності. Вирішення цих проблем потребує як законодавчого втручання, так і посилення превентивної ролі судів у сфері корпоративної трансформації.

У сучасній правовій доктрині та практиці реалізації господарських відносин реорганізація постає як складний юридичний механізм, що перебуває на перетині корпоративного, трудового та фінансового права. Проведений аналіз наукових джерел і судової практики виявив, що чинна система правового регулювання недостатньо забезпечує баланс інтересів учасників, кредиторів та працівників під час трансформації підприємницьких товариств. Зокрема, злиття й приєднання часто супроводжуються

неузгодженістю передавальних актів, відсутністю належного повідомлення кредиторів і труднощами в доведенні правонаступництва. Поділ і виділ нерідко використовуються як інструменти виведення активів або ухилення від відповідальності, що загрожує порушенням принципів добросовісності. Перетворення хоча й вважається найменш ризикованою формою, але створює труднощі в питаннях податкового обліку та оновлення правового статусу підприємства. Судова практика підтверджує наявність системних проблем, пов'язаних з недосконалістю правозастосування: неповнота передавальних документів, відсутність прозорих механізмів повідомлення заінтересованих осіб, розбіжності між нормами корпоративного та податкового законодавства. З огляду на викладене, доцільно сформулювати комплекс пропозицій. По-перше, необхідно уніфікувати законодавчі вимоги до передавального і розподільного балансів, зробивши їх обов'язковими у формі типових шаблонів. По-друге, варто законодавчо врегулювати мінімальні строки повідомлення кредиторів та інші гарантії їх правового захисту. По-третє, слід передбачити персональну відповідальність посадових осіб за недотримання процедур реорганізації, що спричинило шкоду третім особам. По-четверте, доцільним є запровадження обов'язкової публікації всіх етапів реорганізації в ЄДР. Нарешті, важливим напрямом є оновлення судової практики через видання узагальнень Верховного Суду щодо застосування норм про правонаступництво та корпоративну відповідальність.

Висновки. Ефективність застосування форм реорганізації підприємницьких товариств безпосередньо залежить від рівня деталізації законодавчих процедур, дотримання принципів добросовісності та прозорості, а також реального судового захисту прав сторін. Українське законодавство потребує оновлення у напрямку уніфікації вимог до документального оформлення реорганізації, впровадження електронної реєстрації, а також запровадження обов'язкової перевірки ліквідності активів перед передачею зобов'язань новим суб'єктам. Подальші наукові дослідження мають бути зосереджені на формуванні моделі уніфікованої реорганізаційної процедури, а також на вивченні досвіду країн ЄС щодо процедурного захисту прав учасників, кредиторів і працівників.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаються у розробці уніфікованої моделі реорганізації для підприємницьких товариств, яка включатиме стандартизовані процедури, збалансовані між інтересами бізнесу та кредиторів, а також у дослідженні правозастосовних механізмів в країнах ЄС із метою імплементації найкращих практик у національне законодавство. Особливої уваги потребує аналіз процедур корпоративної реорганізації в умовах кризових економічних станів, воєнного часу або у посткризовий період, що дозволить сформувати ефективні правові інструменти для збереження підприємницького потенціалу та захисту суспільно важливих інтересів. Крім того, перспективним є дослідження ролі цифрових технологій у правовому супроводі реорганізаційних процесів, зокрема впровадження автоматизованих сервісів для публічної фіксації етапів реорганізації, забезпечення доступу кредиторів до актуальної інформації та запровадження електронних шаблонів документів. Комплексне поєднання доктринального аналізу, порівняльного правознавства та прикладної правозастосовної практики дозволить забезпечити системне оновлення національного підходу до регулювання реорганізації підприємницьких товариств в умовах сучасних викликів і правових трансформацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Armour J., Hansmann H., Kraakman R. The Essential Elements of Corporate Law. *Harvard Law and Economics Discussion Paper*. 2009. No. 634. P. 1-36.
2. Blumberg P. I. The Law of Corporate Groups. Boston : Little, Brown and Company, 1985. 780 p.

3. Faber D., Vermunt N. Corporate Insolvency Law in Europe. Oxford : *Oxford University Press*, 2022. 512 p.
4. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18–22. Ст. 144.
5. Іщенко Н. С. Реорганізація підприємств: правові аспекти та судова практика. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 12–17.
6. Павлова І. І. Захист прав кредиторів при банкрутстві юридичних осіб : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 Харків, 2019. 40 с.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 грудня 2020 р. у справі № 908/1372/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93724132> (дата звернення: 14.11.2024).
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15.12.2020 у справі № 908/1372/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93724132> (дата звернення: 14.11.2024).
9. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 12 липня 2023 р. у справі № 640/17995/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111292734> (дата звернення: 14.11.2024).
10. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 22.03.2021 у справі № 910/2455/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95642387> (дата звернення: 14.11.2024).
11. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 22 березня 2021 р. у справі № 910/2455/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95642387> (дата звернення: 14.11.2024).
12. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 3 листопада 2022 р. у справі № 686/1451/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107452601> (дата звернення: 14.11.2024).
13. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 трав. 2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (дата звернення: 14.11.2024).
14. Ухвала Господарського суду міста Києва від 4 жовтня 2022 р. у справі № 910/11256/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106711341> (дата звернення: 14.11.2024).
15. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
16. Шаргородський М. В. Правове регулювання припинення господарських товариств в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 Київ, 2020. 20 с.
17. Шевчук О. О. Припинення юридичних осіб: проблеми правового регулювання. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2019. № 1(32). С. 47–52.